

به کوشش پروین جعفری

بررسی داستانهای جنگ ایران و عراق نوشته شده برای کودکان و نوجوانان

هدف

تاریخ ادبیات کشورهای که جنگی را پشت سر نهاده‌اند نشان می‌دهد که ماندگارترین آثار جنگ، آثاری بوده‌اند که بعد از جنگ نوشته شده‌اند. فعالیت‌های هشت سال دفاع مقدس، بررسی و ارزیابی‌هایی ضروری برای مشخص شدن کیفیت و کمیت آثار نوشته شده در این زمینه را می‌طلبد.

سؤالیهای تحقیق

- داستان، در کدامیک از گروههای سنی زیر^(۱) قرار می‌گیرد؟
- داستان، از نظر زمانی در کدامیک از قسمتهای زیر^(۲) جای می‌گیرد؟
- داستان در چه محیطی^(۳) اتفاق افتاده‌است؟
- داستان، چه نسیتی^(۴) با جنگ داشته و در

۱. «الف» سالهای قبل از دبستان، «ب» سالهای آغاز دبستان [کلاسهای اول، دوم و سوم]. «ج» سالهای پایان دبستان [کلاسهای چهارم و پنجم]. «د» نوره راهنمایی و «ه» سالهای دبیرستان.

۲. «الف» قبل از قطعنامه و «ب» بعد از قطعنامه.

۳. «الف» داخل خاک ایران، «ب» خارج از مرز ایران، «ج» در روستاها و مناطق جنگی و «د» شهرها و مناطق جنگی.

۴. «الف» جنگ کامل، «ب» درباره جنگ، «ج» در حاشیه جنگ و «د» پس زمینه جنگ.

مهدی محمدی پایان نامه فوق لیسانس کتابداری
دانشگاه آزاد اسلامی - واحد شمال
استاد راهنما: دکتر علی شکویی
استاد مشاور: دکتر یحیی دوستدار
گروه آموزشی علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی
تهران، بهمن ماه ۱۳۷۵

کودک، کتابخانه حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی، کتابخانه دفتر ادبیات و ایثار بنیاد جانبازان و مستضعفان و کتابخانه حسینیه ارشاد، تکمیل و داستانهای جدید به فهرستها افزوده شد. پس از شناسایی عناوین، کار خواندن سطر به سطر داستانها صورت پذیرفت و اطلاعات هرکدام از آنها در فرمهای ارزیابی ثبت و نیز تجزیه و تحلیل شد. در نهایت یافته‌های این فرمها استخراج و به صورت جدول و نمودارهای مختلف به نمایش گذاشته شد.

ابزارهای گردآوری و شیوه‌های تجزیه و تحلیل یافته‌ها

ابزارهای پیش‌بینی‌شده برای گردآوری اطلاعات، برگه‌های فهرست‌نویسی و فرمهای ارزشیابی و فیش‌های تحقیق بودند که پس از تکمیل به صورت دستی تجزیه و تحلیل شده و یافته‌هایشان با استفاده از جداول و نمودارهای گوناگون بیان شد.

یافته‌های تحقیق

در این بررسی، ۱۹۹ داستان اعم از کتاب مستقل و داستان کوتاه در قالب ۱۲۱ عنوان کتاب از سوی ۹۰ نویسنده (۱۸ نفر زن و ۷۰ نفر مرد و ۲ نفر با نام مستعار) نشان داده شده است. - ۶۰/۴ درصد از کل عناوین را داستان کوتاه و ۳۰/۴ درصد را داستان بلند تشکیل می‌دهد.

- ۲۰ درصد از نویسندگان کتابها را زنان، ۷۷ درصد از نویسندگان را مردان و ۲ درصد را نویسندگانی با نام مستعار تشکیل می‌دهند.

- تنها ۲ درصد از آثار مورد بررسی، ویراستاری شده است و این نشانگر جدی گرفته نشدن نقش ویراستار در روند نشر است. [بست‌کم اگر هم ویرایش شده باشد، نامی از ویراستار در کتاب نیامده است.]

- ۲۰/۸ درصد از کتابها مصور هستند و این در

کدامیک از قسمتهای یادشده قرار می‌گیرد؟
- داستان، چه موضوعی از جنگ را بیان می‌کند؟
- نویسنده، چه تصویری از جنگ را برای کودکان ارائه کرده و پیام وی چه بوده است؟
- ساخت و پرداخت و شخصیت‌پردازی داستان چگونه است؟
- کیفیت زبان و بیان داستان چگونه است؟
- نویسنده، برای بیان داستان از کدام نهنیت و زاویه دید استفاده کرده است؟

روش

روش این پژوهش روش تحلیل محتوایی است. تعیین موضوع داستان و مشخص کردن محیط وقوع آن و نسبت داستان با جنگ و همچنین تعیین نهنیت و زاویه دید نویسندگان نسبت به جنگ و نگرشهای آنان، ایجاب می‌کند که تمام این نوع آثار سطر به سطر خوانده شده و به پرسشهای لازم پاسخ داده شود.

جامعه مورد پژوهش

جامعه تحقیق در این بررسی، تمام کتابهای داستانی مرتبط با جنگ، نوشته شده در فاصله سالهای ۱۳۵۹ تا ۱۳۷۳ است. با توجه به مشخص بودن جامعه آماری، از نمونه‌گیری استفاده نشد و تمام آثار موجود مورد بررسی قرار گرفتند.

شیوه‌های گردآوری اطلاعات

ابتدا با استفاده از کتابشناسیهای مختلف (اعم از ملی، عمومی، اختصاصی) و کتابشناسیهای برگزیده منتشر شده از سوی سازمانهای دولتی، خصوصی و بین‌المللی، کتابهای داستانی را شناسایی کرده و اطلاعات آنها در برگه‌های فهرست‌نویسی ثبت شد. این فهرستها پس از مقابله با فهرستهای مراکز خاص مثل کتابخانه ملی، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، شورای کتاب

حالی است که تصاویر در کتابهای کویکان، جنبه تزئینی نداشته و برای تفهیم بهتر و راحت‌تر مطالب به کار می‌روند.

- پراکندگی آثار بررسی شده از نظر محل انتشار نشان می‌دهد که تمرکز بیش از حد پدیده نشر و پخش کتاب با ۸۹ درصد در تهران است و ۱/۶ درصد از این آثار در قم به چاپ رسیده‌است.

- بررسی ناشران داستانها نشان می‌دهد که پیام آزادی با ۱۷ عنوان در اولین رده قرار دارد. کانون پرورش فکری کویکان و نوجوانان با ۱۳ عنوان و حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی با ۱۱ عنوان به ترتیب دومین و سومین رده را به خود اختصاص داده‌اند.

- پراکندگی داستانها در طول سالهای ۱۳۵۹ تا ۱۳۷۲ نشان دهنده این نکته است که بیشترین عنوانها این نوع داستان در سال ۱۳۶۸ انتشار یافته است. انتشارات سالهای ۱۳۶۰ و ۱۳۶۱ (به تساوی) حدود ۲۲ اثر بوده‌است. در سال ۱۳۶۳ نیز ۲۱ عنوان منتشر شده‌است. کمترین تعداد داستان (۱ عدد) متعلق به سال ۱۳۷۲ است.

- پراکندگی داستانها بر حسب گروههای سنی نشان می‌دهد که بیشترین آثار در گروه سنی «د» با ۵۴ درصد و کمترین آثار در گروه سنی «الف» صفر درصد بوده است.

- پراکندگی داستانها از نظر زمانی (قبل و بعد از قطعنامه) نشان می‌دهد که بیشترین عنوانهای مورد بررسی به موضوعات قبل از قطعنامه (اعم از اعزام به جبهه، انجام عملیات، مجروح شدن، بمباران شهرها و...) و بخش اندکی به مطالب بعد از قطعنامه (اعم از آزادی اسپران، زندگی جانبازان و...) مربوط است.

- پراکندگی داستانها از نظر محل رخداد وقایع نشان می‌دهد که در بیشتر داستانها وقایع داستانی در شهرها اتفاق افتاده‌اند.

- پراکندگی داستانها از نظر موقعیت جغرافیایی شهرهایی که بیشترین آثار را به خود اختصاص

داده‌اند، عبارتست از: تهران با ۲۰ مورد، خرمشهر با ۱۵ مورد، اهواز و دزفول هرکدام با ۵ مورد، سوسنگرد با ۳ مورد و شهرهای شیراز، تبریز، آبادان و میانه با ۱ مورد.

- درخصوص نسبت آثار و داستانها با جنگ تحمیلی براساس تقسیم‌بندیهای به عمل آمده، بیشترین آثار با ۷۱/۳ درصد در حاشیه جنگ، ۱۵ درصد درباره جنگ، ۸ درصد درباره جنگ کامل و ۵ درصد درباره پس زمینه جنگ بوده‌اند.

- پراکندگی موضوعی داستانهای جنگ نشان می‌دهد که بالاترین درصد، مربوط به موضوعات شهادت و بمباران شهرها و روستاها (به ترتیب با ۲۷/۶ و ۱۸ درصد) بوده و بیانگر کارهایی تکراری و تقلیدی است. پایین بودن درصد موضوعاتی نظیر اسارت و عملیاتها (به ترتیب با ۳/۵۱ و ۱/۰۵ درصد) حاکی از شرکت نکردن نویسندگان در جنگ و شناخت مطبوعاتی آنهاست. البته این وضعیت در نسبت داستانها با جنگ نیز مشهود است.

جای بسیاری از موضوعات از جمله موج گرفتگی و سایر عوارض ناشی از آن در زندگی روزمره، ازدواج مجدد همسران شهدا و اسرا و... خالی است.

بسیاری از موضوعات نیز نیازمند توجهی جدی و تولید آثار ادبی بیشتری است (خصوصاً بعد از دوران نه صلح و نه جنگ و آغاز دوره بازسازی) از جمله این موضوعات می‌توان از بازسازی، شرکت همه جانبه مردم در آبادانی مناطق جنگی، مشکلات جانبازان در زندگی شخصی و روزمره و آماده ساختن فرزندان جانبازان برای پذیرش شرایط موجود پدرانشان نام برد.

- از نقاط قابل بحث شخصیت‌پردازی داستانها، اختصاص دادن بیشترین سهم به پسران است به طوری که حاکم بودن روحیه مردسالاری در این قسمت کاملاً مشهود است. زنان نویسنده نیز علی‌رغم آشنایی کافی و کاملشان با خصوصیات روحی دختران، شخصیت‌های داستانهای خودشان را

از پسران انتخاب کرده‌اند.

- حضور شخصیت دختر (یا دختران) در جنگ و ادبیات داستانی حضوری کم‌رنگ و نقش زنان در جنگ، نقشی کاملاً ضعیف و محدود بوده‌است. از نکات قابل تعمق در این زمینه، فراموشی کامل نقش اقلیت‌های مذهبی، عشایر و کردهای میهن اسلامی بوده‌است در حالی که رشادت و جانفشانیهای این عزیزان چیزی نیست که به راحتی بتوان از کنار آن گذشت.

- در بین اسامی به کار گرفته‌شده در داستانها، ۱۶۵ اسم پسر، ۲۲ اسم دختر و یک مورد نام ابزار جنگی دیده می‌شود. در بین اسامی پسران، اسمهایی همچون: احمد، وحید، علی، ایرج، عبدالله، مهدی، حسین، رضا، مصطفی، علی و سعید و در بین اسامی دختران اسمهایی مانند: لیلا، فاطمه و زهرا، بیشترین بسامد اسامی را به خود اختصاص داده‌اند.

- روابط انسانی حاکم بر شخصیتها: از نکات داستانهای جنگ، احمق، ترسو، جانی، جنایتکار و بزدل ترسیم شدن نیروهای عراقی و شجاع، نترس، مؤمن، مهربان و باهوش ترسیم شدن شخصیتهای ایرانی است، به طوری که خواننده از همان سطرهای آغازین به تعصب نویسنده پی برده و شعاری و سفارشی بودن داستان آشکار می‌شود.

- داستانها از نظر زبان و بیان، از روانی و سادگی خاصی برخوردارند به طوری که ۸۴/۹ درصد از آنها با زبان و بیانی خوب و قابل قبول مطرح شده‌اند.

- نگرش نویسندگان داستانها، اکثراً منطقی و خوشبینانه (با حدود ۹۳/۹ درصد) ارزیابی می‌شود. نویسندگان بدبین با ۴/۵۱ درصد کمترین درصد را در این زمینه به خود اختصاص داده‌اند.

- اکثر نویسندگان زاویه دید دانای کل و اول شخص مفرد (به ترتیب با ۴۸/۲۴ و ۴۳/۷ درصد) را انتخاب کرده‌اند. دلیل این امر شاید انعطاف‌پذیری و آزادی بیش از حد نویسنده در زاویه دید دانای کل، صمیمانه و مؤثر بودن شیوه اول شخص مفرد و

از دشوار بودن به کارگیری شیوه‌های دیگر بوده‌است.

پیشنهادها

۱. جدی گرفتن اهمیت تألیف و نشر کتاب از سوی ناشران و عنایت بر نقش غیرقابل انکار ویراستاران موضوعی بیانی و فنی

۲. جدی گرفتن پدیده انتشارات از سوی دولت و حمایت از ناشران شهرستانی، بخشهای کوچک و ناشران خصوصی.

۳. پذیرفتن نقش کلیدی و حساس تصاویر در کتابهای کودکان و ایجاد امکانات لازم برای بهینه شدن وضعیت تصاویر در کتابهای کودکان.

۴. ایجاد زمینه‌های مناسب و وسیعتر برای شرکت زنان در عرصه‌های مختلف جامعه از جمله نویسندگی و خلق آثار به طوری که این نیمه فعال جامعه نیز بتواند در راستای تربیت هرچه بهتر نسل آتی، گام بردارد.

۵. ایجاد تحول عمیق در نگرشهای نویسندگان کشورمان.

۶. یافتن استعدادهای نهفته در شهرستانها و روستاها از سوی مراکز و سازمانهای مسئول و فراهم آوردن امکانات لازم برای فعالیت آنها.

۷. توجه بیشتر به رزمندگان، جانبازان، اسیران و فراهم آوری زمینه‌ای مساعد تا بتوانند برداشتهای عینی خود را از دوران دفاع مقدس، منتشر سازند.

۸. ایجاد فرصت در زمینه‌های لازم برای نویسندگان جدید (تازه‌کار)، به منظور فراگیری اصول و تکنیکهای داستان‌نویسی.

۹. برخورد منطقی‌تر [واقع‌بینانه] نویسندگان با مسائل جنگ به طوری که به دور از هرگونه تعصب، جنبه‌های واقعی آن را به تصویر کشند.

۱۰. ایجاد تحول لازم در نگرشهای حاکم بر روابط انسانی در داستانهای جبهه و جنگ.